

Magyar kommunisták és európai szociáldemokraták a „Kádár-korszakban”*

Simon István történész-levéltáros rejtélyekben bővelkedő folyamat feltárására vállalkozott. A szerző annak a talánynak kívánt a végére járni, hogy Kádár Jánosnak miért és miként sikerült a nemzetközi vesztegzárból kiemelkednie, és elfogadtatnia magát egyenjogú partnerként a világpolitika színterén. A fejleményeket Simon István beilleszti azokba a gyökeres változásokba, amelyek az 1960–1970-es években a hazai belpolitikában és a nemzetközi viszonyokban végbementek, különös tekintettel az úgynevezett béketábor helyzetére.

A Kádár-kormányzat számára az első kitörési útvonalakat – csupán az 1945-ös nemzetközi helyzethez hasonlítható izolációból – a fejlődő országokkal kialakítható kapcsolatok nyitották meg.

1957 augusztusában egy külügyminiszter-helyettes vezette úgynevezett jószolgálati magyar küldöttség járt több közel- és távol-keleti országban, s a küldöttséget fogadták a harmadik világ legjelentősebb politikusai, köztük Nasszer és Nehru. 1960-ban Budapesten járt Szukarno indonéz és Nkrumah ghánai elnök. Fontos fejlemény volt, hogy 1958 és 1961 között több függetlenné vált afrikai ország került be az Egyesült Nemzetek Szervezetébe, ahol a nyugati országoktól elkülönült semleges országok tömbjét erősítették. Európában szintén a semleges államokkal, valamint a Szabadkereskedelmi Társulás tagjaiból (EFTA) 7 alapító állammal (Ausztria, Dánia, Nagy-Britannia, Norvégia, Portugália, Svájc

* SIMON István: *Bal-kísértés. A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia*. Digitalbooks, 2012. 243 o.

és Svédország) harmonizálódtak a diplomáciai és a gazdasági kapcsolatok.

Mindazonáltal az elszigeteltség oldásában elért részleges eredmények ellenére Magyarország mindaddig nem tekinthette magát a nemzetközi közösség teljes jogú tagjának, ameddig a magyar ENSZ-delegáció mandátumát nem ismerték el. A világszervezet éves közgyűléseinek napirendjén ott szerepelt a magyarkérdés, amelynek megvitatása a Kádár-rendszer elítélésével volt egyértelmű. A magyar mandátum függőben tartását elsősorban az USA szorgalmazta. A rendezés kulcskérdése tehát a magyar–amerikai viszony bizonyos mérvű normalizálása volt. 1962-ben sor került az „amnesztiát a normalizálásáért” ügylet lebonyolítására. Ennek értelmében a magyar kormány széles körű amnesztiát adott a forradalomban való részvétel miatt elítélteknek, és ennek fejében az amerikai kormány kezdeményezte Magyarország hátrányos helyzetének megszüntetését az ENSZ-ben. A világszervezet mandátumvizsgáló bizottsága 1963-ban elfogadta valamennyi delegáció, így a magyar küldöttség megbízólevelét is. A magyar külpolitika mozgásterének bővülését bizonyítja, hogy a diplomáciai kapcsolatok köre a korábbi 39-ről 1962-ben 57 országra bővült.

1962–1963-ban véget ért a „számkivetettség”. Ezután már új kérdésekre kellett választ adni : mihez kezdjen az ország a visszanyert nemzetközi legitimációval?

A megoldást az MSZMP legfelsőbb vezetése a saját privilégiumának tekintette. A legszorosabb pártirányítás az állambiztonságon kívül a külügyekben érvényesült. Nem létezett olyan külpolitikai vagy egyéb nemzetközi vonatkozású ügy, amely ne került volna döntésre a PB elé.

Simon István részletesen ismerteti a külpolitika pártirányításának szervezeti keretét. Úgy vélem azonban, hogy indokolt lett volna behatóbban taglalni Kádár János kivételes, szinte diktátori szerepét a külügyi döntésekben.

A pártközpontban a nemzetközi érdekű döntéseket a külügyi osztály készítette elő, amely minden tekintetben irányította és ellenőrizte a külügyminisztérium tevékenységét. Az osztály munkáját a KB egyik titkára felügyelte, a végső szó azonban mindig Kádár Jánost illette meg, aki a szó legszorosabb értelmében vett

kézi vezérléssel irányította a külpolitikát és formálta az MSZMP magatartását a nemzetközi kommunista mozgalomban.

Horn Gyula tanúsága szerint Kádár megkülönböztetett figyelmet szentelt a nemzetközi kérdéseknek, „szinte hobbjá volt a külpolitika”. Az első titkár határozottan leszögezte, hogy „ebben az országban csak ő mondhat ki új külpolitikai dolgokat”.

A szerző az általa első ízben kiaknázott forrásanyag alapján Kádár Jánost kiváló külpolitikai taktikusnak értékeli, aki fokozatosan vált a manőverezés mesterévé a nemzetközi politika kanyargós útvesztőjében. Az MSZMP vezetője felismerte, hogy a nemzetközi mozgástérben másképpen kell viselkednie a Szovjetunióval és a keleti blokk többi országával, és megint másképpen a nyugati államokkal szemben. A szocialista relációban azt az elvet vallotta, hogy „minden elhatározást kellő időben egyeztetni kell párt- és állami vonalon a testvéri országokkal, elsősorban a Szovjetunióval”. Az egység demonstrálását különösen kifelé tartotta fontosnak. Szerinte „a mi potenciális ellenfeleink így ítélik meg: egységesek vagyunk, és nekünk ehhez kell alkalmazkodni”. Az egyeztetést azonban Kádár – a szovjet vezetőktől eltérően – kölcsönös kötelezettségnek tekintette, és tőlük is elvárta.

A nyugati országokkal kapcsolatban a kádári ambivalencia abban nyilvánult meg, hogy egyszerre vallotta az „imperializmus elleni harc” és a „békés egymás mellett élés” szükségességét. Csakhogy míg az első általános szólamokban, egy elvont elvi vonal hangoztatásával nyilvánult meg, a második tétel a gyakorlatban érvényesült, és az 1963-tól szélesre nyílt nemzetközi térben folyamatos alkudozásra és kapcsolatépítésre ösztönzött. Amikor a vietnami háború idején a külügyminisztérium szektás túlbuzgó bürokratái elő akarták írni, hogy a magyar diplomaták az amerikaiakkal „legyenek tartózkodók”, Kádár leintette őket: „Ne csináljunk ilyen mechanikus dolgokat, a politikai lépéseket nem lehet számológéccel és logarléccel kiszámolni.” A pragmatizmus az 1960-as évek második felétől sorra eredményezte a viszony javulását és bővülését az eddig távolságtartó nyugati országokkal és a Szentszékkal. Az évtized végén a legtöbb nyugati fővárosban és a Vatikánban az MSZMP főtítkára lett a kedvenc kelet-európai pártfőnök.

A pragmatikus politikus imázsának fenntartása komoly veszélybe került 1968-ban, a csehszlovákiai reformirányzat kibontakozásakor. Simon István elemzi Kádár dilemmáját: hogyan támogathatja a dubceki reformprogramot anélkül, hogy szembe kerülne Moszkvával és a többi „baráti” országgal? Pártfőtitkár kollégái az 1968 kora tavaszától mind gyakoribb csúcstalálkozón egyre határozottabban foglaltak állást – Brezsnyev vezetésével – a fegyveres intervenció mellett. Kádár azonban „vonakodó csatlósként” viselkedett, és mindinkább elszigetelődött a „testvéri” környezetben. Ismételten állást foglalt a fegyveres beavatkozás ellen, politikai megoldást sürgetett, és elsősorban türelmet és bizalmat követelt a dubceki vezetés megítélésében. A többi pártvezető azonban éppen ezeket nem volt hajlandó megadni, és Kádár júliusban kénytelen volt hozzájárulni a fegyveres akcióhoz, amely augusztus 21-én valósult meg. Kádár viszont – eltérően a szocialista országok többi vezetőjétől – nem értékelte „győzelemként” Csehszlovákia megszállását. A KB október 27-i ülésén keserű hangulatban vonta meg a történetek mérlegét: „Nem kell bebeszélni magunknak és legkevésbé a tömegeinknek, hogy győztünk, vagy ki győzött. Erre semmi szükség nincsen. A dolgok valamikor csak jó megoldáshoz jutnak, és inkább egy évvel később kell konstatálnunk, hogy ki győzött, és hogyan győzött a szocializmus.”

Simon István indokoltan hangsúlyozza, hogy 1968-ban Kádár morális csapdahelyzetbe került. Korrekcióra szorul viszont az a megállapítása, hogy az intervencióban való részvétel nem okozott neki különösebb lelkiismereti problémát. Az MSZMP vezetője – több forrás tanúsága szerint – sokat vívódott, amíg hozzájárult az intervencióhoz. Végző mérlegelésben azonban úgy vélte, hogy az éppen kibontakozó reformpolitika nem valósulhat meg Moszkva bizalma nélkül.

Ezt a magyar vezetés annál kevésbé engedhette meg magának, mert 1963–1964-től napirendre került a magyar gazdaság átfogó reformja. Nyilvánvaló volt, hogy a modernizációhoz a szovjet tömbön kívüli erőforrásokra is szükség van. „Az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő Európa De Gaulle-i gondolata, Nyugat-Európa emancipálódása az amerikai hegemoniával szemben bizonyos lehetőségeket kínált a Kelet és a Nyugat közötti közeledésre. Erre a

magyar pártvezetés jelentős része korlátok között ugyan, de hajlandóságot mutatott. Nem volt kétséges az sem, hogy a rendszer társadalmi támogatását vagy legalább elfogadását jelentősen erősíthetik az emberek mindennapi életében is érzékelhető utazási könnyítések, a börtön-érzés oldása. Itt nem csupán a Nyugat felé való kapunyitásról volt szó, hanem a több részre tördelt magyarság számára az adott időben még fontosabbnak tűnt a tömbön belüli »kis vasfüggönyök« felhúzása.”

A külső nyitást és a belső liberalizálást érzékelhetően korlátozták a magyar pártvezetők körében élő aggályok, kételyek és félelmek. Bizonytalanok voltak az újítások következményeit tekintve. Nemkülönbön lassították a cselekvést a dogmák és az általános bizalmatlanság a „másik oldal”, a nyugati világ szándékait és céljait illetően.

Az előbbieket is magyarázzák, hogy az 1960. évi első intézkedést, amely elvileg lehetővé tette, hogy minden magyar állampolgár útlevelet kapjon, miért csak 1964-ben követték újabb tettek. Ebben az esztendőben mind a 47 magyar követség és a legforgalmasabb határállomások, Ferihegyet is beleértve, jogot kaptak arra, hogy beutazásra jogosító vízumot adjanak ki. A módosított rendszer eredményeként a nyugati országokból belépő utasok száma az 1961-es 70 000 főről 1965-ben 300 000 főre emelkedett. A személyek körülbelül 25%-a az NSZK-ból érkezett.

Simon István könyvének új tényekben és gondolatokban legzadagabb részei azok, amelyekben az MSZMP és a nyugatnémet, illetve az osztrák szociáldemokrata párt viszonyát, valamint hatalomra jutásuk után az államközi kapcsolatok javulását elemzi. Ezzel összefüggésben indokolt lett volna utalni arra, hogy a megélenkült kapcsolatokkal korántsem volt mindenki elégedett. A pártközpont külügyi, agitprop és adminisztratív osztályai (ez utóbbihoz tartozott a belügy- és a honvédelmi minisztérium felügyelete) 1966 februárjában közös jelentést terjesztettek a PB elé „az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos intézkedésekről”. A beszámoló szerint a tőkés országokkal kialakuló élenkebb forgalom nagyobb behatolási lehetőségeket teremt az imperialista propagandának, amelynek célja „a szocialista rendszer fellazítása”. Ez lett a konzervatív dogmatikus hatalmi tényezők vezérszó-

lama, amely felváltotta az 1950-es évek elzárkózási kulcsszavait: az „ellenséget”, az „éberséget”.

A tervezett ellenlépések, korlátozások között szerepelt az a javaslat, hogy az NSZK állampolgárai ne kaphassanak vízumot a határállomásokon, hanem csakis a követségen keresztül. A nyugatnémet állampolgárok diszkriminációjának ötlete heves vitát váltott ki a pártvezetésen belül, és a polémia rávilágított a szemléleti különbségekre. Fock Jenő miniszterelnök-helyettes, Nyers Rezső, a KB gazdasági titkára és Ajtai Miklós, az Országos Tervhivatal elnöke az ország gazdasági érdekeire hivatkozva határozottan ellenezte a megkülönböztetést.

Velük szemben Korom Mihály, a belügyi lobbiszószólója az államvédelmi szempontokra hivatkozott. A vitát Kádár a tőle megszokott kompromisszumos módon felfüggesztette, az előterjesztést nem hagyta jóvá, de nem is vetette el véglegesen, hanem a teendők további latolgatását kívánta. A következő fordulóra megismételt előterjesztésből a vitatott pont kimaradt.

A tervezett lépést ugyanis időszerűtlenné tette, hogy az 1960-as évek közepére már meglehetősen előrehaladt a kapcsolatok kiépítése az NSZK-val. Ezt bizonyítja egy jellegzetes kádári megnyilatkozás az NDK propagandájáról. A Politikai Bizottság 1966. február 1-jei ülésén az első titkár kijelentette: az NSZK-val kapcsolatban „nekünk a józan politikai észre kell hallgatni... Ne teljesítsük túl az NDK propaganda osztályát...” Majd így folytatta: „Azt hiszik, hogy a budapesti rádió fiókrádiója az NDK-nak? Egyszer valahogy meg kell mondani, hogy nem minden fog megjelenni, amit ők megjelentetnek.” 1966-tól pedig a német belpolitikai fejlemények adtak reményt a további előrelépésre. Az év decemberében Willy Brandt, az SPD vezetője töltötte be a külügyminiszteri tisztséget. Az általa kezdeményezett „új keleti politika” a status quo elismerése alapján megegyezést kívánt a szovjet tömb országaival. Ennek az új viszonynak a rögzítését, a keleti szerződések elfogadtatását 1970–1972 között Brandt – immár szövetségi kancellár – kormánya végezte el.

Magyarország és az NSZK 1973 decemberében megállapodott a diplomáciai kapcsolatok létesítéséről. Ezzel egy körülbelül 10 esztendő folyamat zárult le. Az NSZK-val való kapcsolatfelvétel

sorsfordulói önmagukban is mutatják a nyitás göröngyös útját. Mintha egy akadálypálya leküzdéséről lenne szó, amely feladatra a versenyzők igazából nincsenek felkészítve, és rosszindulatú drukkerék figyelik kínlásukat mindkét oldalon. A versenyzők végül azonban mégis célba érnek.

Simon István az izgalmas történethez méltó érdekesítő művet alkotott. Maradéktalanul megvalósította a bevezetőben jelzett ígéretét „az objektív, távolságtartó ábrázolás” szándékáról.

Sipos Péter